

**FOLKLORİK ARAP MUSİKİSİNİN CEZBEDEN SADELİĞİ:
KÖRFEZ ARAPLARININ ŞEYLELERİ (شيلات خليجية)**

**Charming Simplicity of Arabic Folkloric Music: Shalas of Gulf
Arabs**

DOI NO: 10.36442/AMADER.2020.19

Adnan ARSLAN¹

Özet

Duygularla yoğrulmuş insan fitratına hitap ederek onu kendine cezbeden pek çok unsur varlık âlemini süslemektedir. Kimi zaman bu unsurlar bazı nesnelere yoğunlaşmaktadır. Bir gülde, güzel görünüm ve hoş koku bir arada ahenkle duyguları cezbederken bir bülbülde ise ses güzelliği öne çıkmaktadır. Yaratıcı adeta varlık üzerine kendi cemalinin tecellilerini farklı renk ve tonlarda serpiştirmiştir. Bu güzelliklerden biri de şüphesiz sesler üzerinde tezahür etmektedir. İnsanın duygularını belki de en hızlı taraba getiren güzel nağmelerdir. Sesler âleminde serpiştirilmiş güzelliği en berrak bir şekilde yansıtabilme melekesine musiki denilmektedir. Bu makale son yıllarda özellikle Körfez Arap ülkelerinde revaç bulan folklorik “şeyle” müziklerinin tanıtımını yapacaktır. Şeyleler Arap şüirlerinin nağmeli ancak enstrüman olmadan söylenmiş halidir. Dinleyici psikolojisi üzerinde dinlendirici etkisi ve çoğu zaman hareketli temposu ile özellikle genç kesimler tarafından ilgiyle dinlenmektedir. Giriş kısmında bu tür parçalara gösterilen ilginin “sade” olduğu düşüncesine değinilecektir. Sonrasında şeylelerin müzikal özellikleri hakkında bilgi verilecek ve şeylelerin ortaya çıkışını hazırlayan muhtemel etkenler ele alınacaktır. Çalışmada sıklıkla video paylaşım sitelerinde yayımlanan şeyle örneklerine atıfta bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Folklor, Müzik, Şeyle, Körfez.

Abstract

Many elements that attract him to you by addressing the human made by emotions, adorns the universe of beings. Sometimes these elements are concentrated on some objects. In a rose, beautiful appearance and pleasant fragrance attract the feelings of harmony together, while in a nightingale the sound beauty stands out. The creature has sprinkled its manifestations on the existence in different colors and tones. One of these beauties is undoubtedly manifested on the voices. Perhaps the most beautiful way of bringing the emotions of the person to the fastest. It is called the music of the angel of being able to reflect the beauty in the clearest way. This article will introduce the folkloric music that is popular in the Gulf Arab countries in recent years. Shalas are the words of Arabic poems, but not without instruments. With its

¹ Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı Ana Bilim Dalı, adnan.arslan@bilecik.edu.tr

relaxing effect on the psychology of the listeners and most of the time with its moving tempo, it is especially attracted by young people. In the introduction, it will be mentioned that the interest shown to such pieces is simple. After that, information about the musical characteristics of the shale will be given and the possible factors that will prepare the emergence of shale will be discussed. In the study, reference will be made to the examples that are often published on video sharing sites.

Keywords: *Arabic Langauge and Rhetoric, Folklor, Music, Shala, Gulf.*

GİRİŞ

Tatil denince pek çok kişinin aklına ilk gelen ya bir deniz kenarı ya bir dağın yamacı ya da ormanlık bir bölgedir. Kişinin yaşadığı çevrenin coğrafi özellikleri, iklim koşulları, çalışma ve sosyal yaşam biçimi, yaş aralığı ve en önemlisi de gelir düzeyi gibi faktörler tabii ki hayali kurulan tatili içerik ve nitelik bakımından etkileyecektir (Memiş, 2016: 212-226). Ancak tatil denildiğinde büyük olasılıkla insanlar ve kalabalıktan uzak, تنها bir mekân hayalde canlanacaktır. Tüm kısıtlılıklarına rağmen köyleri ve kırsal yaşamı şatafatlı şehir yaşamına hayalen de olsa tercih ettiren nedenlerden birisi köylerdeki sadelik olmalıdır. Şehirlerin adım başı kuralları vardır. Çimlere basamaz, ateş yakamaz, yüksek sesle konuşamaz hatta kimi zaman ayakkabılarınızı dahi kapınızın önünde bırakamazsınız. Aracınızı yan apartmanın önüne park edemezsiniz. Oturmadığınız bir sitenin içinden geçemezsiniz. Zira bir “yabancı”sınız. Her gün yüz yüze geldiğiniz yan apartmanın sakinleri ve onların çocukları belki de birer yabancıdır. Sosyal ilişkiler zayıflamış ve homojenlik ortadan kalkmıştır (Kurt, 2006). Köylerde ise bilakis bireyler üzerinde yapay kurallar değil fitri yerleşmiş görgüler vardır. Şehirlerde yanından geçerken tanımadığımız kişiye selam verdiğinizde karşılaştığımız şaşkınlığın benzerine köylerde selam vermediğinizde rastlarsınız. Köylerde çimlere de basabilir, çayırarda da koşabilir isteğiniz gibi bağırabilirsiniz.

Şehirlerde yaşayanların “tatil” anlayışının “köy” ve benzeri yerleşim yerleri ile ilintili oluşu sanırım “karmaşık/sade” karmaşıklığı ile alakalıdır. Pek çok akademik çalışmaya konu olan “sadelik” belki de fitrata yakın oluşu ve insani müdahalelerden uzaklığı ile hayatın her alanında saygınlığını devam ettirmektedir. “Sadelik” giyim kuşamdan, yeme içme alışkanlıklarına, şehircilikten sanata kadar beşeri tercihlerde ağırlığını hep sürdürmüştür. Son yıllarda adından sıklıkla bahsettiren bir eğilim olan “yavaş moda” aşırılık ve şovenizm yerine tüketimde sadeliği esas almaktadır (Alpat, 2013: 44-47). Sadece giyim kuşamda

ve modada değil sanat eserinde de sadeliğin hâkim olması gerektiği düşüncesi yaygındır (Akdoğan, 2001). Söz konusu müzik olduğunda da yine sadelik akla gelmektedir (Şen, 2016: 1119). Hatta dünyaca ünlü Beethoven'ın 9. Senfonini dinleyen bir Arnavut halk müzisyeninin eseri “sade” bulduğu (Şenel, 7/33) ve 1960'larda Amerika'da ortaya çıkan Minimalizm akımının da yine sadelik ve yalınlığa vurgu yaptığı (Gülyüz, 2018: 153) bilinmektedir. Bu makale estetik bir tercih olarak müzikte sadeliği esas alan ve son yıllarda özellikle Arap gençleri arasında geniş bir popülariteye sahip “şeyle” türü eserlerin biçim ve içerik bakımından tanıtımını yapacaktır.

Şeylelerin (شيلة) Müzikal Özellikleri

Sözlük anlamı “yükseltmek” olan “شال” fiilinden türeyen شيلة kelimesi bugün Arap dünyasında karşılığı son yıllarda özellikle gençler arasında gittikçe yaygınlaşan bir müzik türü için kullanılmaktadır. (Bazı araştırmacılar “şeyle”nin sözlük anlamı olan “yükseltmek” ile arasındaki ilişkisini şöyle açıklamaktadır: Şiir ve güzel söz söylemek alamet-i farikaları olan Araplar eskilerden beri kendilerini eğlendirme maksadı ile hoşlarına giden kasideleri kendilerince doğaçlama yoluyla bestelendiriyorlardı. Bunu yaparken şarkı söyler gibi seslerini yükseltiyorlardı. Dolayısıyla çalgı aleti olmaksızın şarkı söylercesine yüksek sesle şiir söylemek zaman içerisinde شال fiilinden شيلة olarak kalmıştır. (Ayrıntı için bk. <https://www.alyaum.com>) Kısa süre içerisinde Youtube gibi video paylaşım sitelerinde sayıca milyonları geçen tıklama sayısına ulaşan bu şeylelerin Suudi Arabistan başta olmak üzere körfez Arapları arasında nasıl bu denli hızlı ilgiye mazhar olduğu (Örneğin; sözleri şair Muhammed es-Sevâğ'a ait olan ve Câbir b. Subh tarafından bestelenip seslendirilen “Yâ ma ataynâ” şeylesi yaklaşık yetmiş milyon tıklanma sayısına ulaşmıştır. (Örnek şeyle için bk. <https://www.youtube.com>). Sözleri Memdûh eş-Şemrî'ye, beste ve seslendirilmesi Fehd b. Faslâ'ya ait “Heddû Heddû” yaklaşık elli üç milyon kez izlenmiştir. Sadece Araplar arasında değil tüm dünyada izlenen Arapça kliplerin izlenme sayısının kimi zaman dörtte birine ulaşan bu rakamlar bu tür Arap folklorik müziklerinin geleceği hakkında fikir vermektedir.) henüz müstakil bir akademik çalışmanın konusu olmamıştır. Tek düze bir ritim ve sadeliği esas alan şeyleler son yıllarda rağbet gören minimal müziğin unsurlarını kullanmaktadır. Karmaşık ritim ve armoniden uzak sade, sabit ve düzenli ritimlerin oluşturduğu bu ezgilerde, statik bir armoni ile psikoakustik bir etki uyandırılmaktadır.

Çalgı aletleri yerine dijital ortama aktarılmış inlermişçesine vokal terennümler ya da mırıldanmalar ve çoğunlukla da söze eşlik eden vurmali (perküsyon) enstrüman sesleri ile şeyleler doğallık ve sadelik sunmaktadır. Diğer bir ifadeyle şeyleler, musiki notalarının ses değerlerini söz kullanmaksızın çıplak insan sesiyle terennüm etmenin estetiğini taşımaktadır. (Örnek şeyle için bk. <https://www.youtube.com>) Şeylelerin ritimleri ekseriyetle hareketli ve coşkulu olduğundan dolayı özellikle gençler ve kadınlar arasında rağbet görmektedir. (Örnek olarak bk. <https://www.youtube.com>) Kimi zaman birden bire duraklayan ve devam eden tempo ve Arapların geleneksel dans ritimleri şeylelere “allegro” atmosferi vermektedir. (Örnek şeyle için bk. <https://www.youtube.com>) Arapça bilmeyen kimseler de dinlediğinde şeylelerin psikolojileri üzerinde hoş bir etki uyandırdığını ifade etmişlerdir. Kimi zaman şeyleler Anadolu müziğindeki uzun havalar gibi başlamakta ve birdenbire hareketli bir tempoya dönüşmektedir (Örnek şeyle için bk. <https://www.youtube.com>). Maliyetli stüdyo imkânlarına ihtiyaç duymadan kolayca elektronik ortamlarda hazırlanabilmesi pek çok Arap gencinin bu tür folklorik müzik parçalarını üretebilmesine imkân tanımıştır. Suudi gazeteci ez-Zubeyr Bâdî bir hatırasında bir arkadaşının kendisinden 450 Suudi Arabistan Riyali borç istediğinden bahsetmektedir. Parayı ne maksatla kullanacağını sorduğunda “şeyle” söyleyeceğini ve bunu piyasaya süreceğini ifade etmiştir. Bâdî bu vesile ile şeyle yapımının ve piyasaya sürülmesinin çok ucuza mal olduğunu dile getirmektedir. 450 riyal yaklaşık 670 Türk lirasına tekabül etmektedir (<http://www.alriyadh.com>).

Çoğunlukla çağdaş Arap şairlerinin şiirlerinin seslendirildiği şeylelerde ekseriyetle modern Arap gencinin aşk, (Örnek şeyle için bk. <https://www.youtube.com>) yalnızlık, (Örnek şeyle için bk. <https://www.youtube.com>) çaresizlik, özlem (Örnek şeyle için bk. <https://www.youtube.com>) gibi duygularına tercümanlık edildiği göze çarpmaktadır. Şeyleler kısmen de olsa folklor müziğidir. Kısmen folklor müziği diyoruz; çünkü şeyleler folklorik olma özellikleri taşımaktadır:

“Folklor müziği, şehir kültüründen en az etkilenmiş nüfusun müziğidir. Bu müzik aynı zamanda bir müzikal dürtünün ani ortaya çıkan manifestosu gibi canlı, az ya da çok geçici ve ortama ait alansal bir müziktir. Şehir hayatından ya da popüler sanat müziğinden etkilenmemiş saf folklor melodileri bulmak güçtür, hatta imkânsızdır. Yabancı etmenler ve onların asimilasyonu tekil şahıslardan ziyade yığınların nesilden nesle aktardıkları öğelerle su yüzüne çıkar.

Öğelerin gönüllü aktarımı belirgin değişikliklerden geçmektedir. Bu yüzden onlar harmanlanmışlardır” (Gençkal, 2012: 99).

Şeyleler ticaretin en yoğun olduğu görkemli Arap başkentlerindeki petrol zengini şehirlilerin arasında değil bedeviliğe ve çöl yaşamına yakın orta ve düşük gelirli Araplar nezdinde ortaya çıkmıştır. Yukarıda tanımlı yapıldığı gibi şeyleler aniden olmasa da nispeten kısa bir zaman zarfında yayılma istidadı göstermiştir. Nadiren fasih Arapça ile söylenen lehçelerin hemen hemen tamamı Körfez ülkelerinin yerel lehçeleri ile söylenmektedir. Mahalli lehçelerin şeylede esas olması geniş halk kitlelerinde karşılık bulmasının etkenlerinden biridir.

Körfez şeylelerini özgün kılan müzikal forma değinecek olursak şeyleler genel anlamda Arapların etnik kimlik kodlarını yansıtabilecek biçimdedir. İklimsel olarak sıcak ve kurak bölgelerin müziği oluşundan dolayı Arapların hareketli yapısını hissettirmektedir. Müzikal aletlere minimum düzeyde ihtiyaç duyduğundan dolayı şeyleler besteden ziyade güfteyi ön plana çıkarmaktadır. Körfez şeyleleri uzun süredir batı etkisinde kalmış Arap müziğinden sıyrılmayı ifade ettiği için müzikal estetikten daha ziyade kültürel kodları sağlamaya yöneliktir denilebilir. Folklor müziğinin makam ve usullerini kelimelerle ifade etmek kolay olmayacağı için, bu çalışmada atıfta bulunduğumuz ve bulunacağımız şeyleleri dinlemenin bir fikir edinebilmek adına daha yararlı olacağı söylenebilir.

Şeylelerin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Etkenler

Şeylelerin ortaya çıktığı ve yoğun bir ilgiye mazhar olduğu bölgenin Arap ırkının geleneksel özelliklerini belirgin bir şekilde taşıyan körfez ülkeleri olması önemlidir. Zira şeyleler için hazırlanmış kliplere dikkat edildiğinde “körfez Araplığının” simgelerine sıklıkla vurgu yapıldığı görülmektedir. Örneğin; Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan halkları açısından saygınlık ve ayrıcalık alameti kabul edilen şahin kuşu (<https://www.youtube.com>) ve safkan Arap atı (<https://www.youtube.com>) üzerine pek çok şeyle söylenmiştir. Araplıkla özdeşleşmiş çöl, deve, çadır, kılıç ve hurma ağaçları gibi motifler şeylelerin hem sözlerine hem de klip görsellerine yansımaktadır. Bu açıdan bakıldığında şeylelerin özellikle son yıllarda körfez gençleri arasında rağbet görmesinin Arap milliyetçiliği ile alakalı olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan körfezli Araplar uzun yıllardır İngiliz ve Amerikan tarzı yaşam biçimini hayatlarının her alanında güçlü bir şekilde hissetmektedir. Edebiyattan sanata, müzikten

dramaya hatta günlük hayatta kullanılan dile kadar İngiliz-Amerikan etkileri açık bir şekilde görülmektedir. Bu etkinin Körfez ülkelerindeki Amerikan üslerinin varlığı ve batılı ülkelerle yakın ilişkilerle doğrudan ilişkili olduğu aşikârdır. Zira bu ülkelerde on binlerce Amerikan askeri ve NATO üyesi ülke personelleri aileleri ile beraber yaşamaktadır. Buna ilaveten bir de Batı medyasının Arap insanı üzerindeki etkisi düşünüldüğünde Arapların milli kimliklerinin ne denli erozyona uğradığı anlaşılmaktadır. Şeylelerin Arap milliyetçiliği üzerindeki işte bu olumsuz etkiye gösterilen derin bir refleksin tezahürlerinden biri olduğu kanaatindeyim. Arap gençleri tüm Arap dünyasını istila eden Mısır ve Lübnan müziği gibi tamamen batı müziği taklitlerinden deyim yerinde ise tiksinti duymuş ve -müzik özelinde- kendi özüne doğru bir dönüş arzusu duymuştur. Şeyleler bu arzunun bir yansıması ya da yıllar sürmüş bir ezikliğin milli bir patlaması olarak ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan şeylelere gösterilen bu ilginin daha ziyade İslami geleneğin güçlü olduğu Suudi Arabistan toplumunda yaygınlık kazanmasının, bu tür folklorik müziğin dinen sakıncalı görülen çalgı aletlerine ihtiyaç duymayışı ile ilgisi olabilir. Zira âlimlerin çoğuna göre mahzurlu görülen şarkıyı (gînâ) haram kılan şey gayr-ı meşru hislere kapı aralayan sözler ve Müslüman ruhunda İslam'a münasip olmayacak duyguları harekete geçiren çalgı aletleridir. Hâlbuki bu tür şeylelerin bir kısmı içerik bakımından sakıncalı olmamakla birlikte çalgı aletlerinden de arındırılmıştır. Dolayısıyla bu durum, şeylelerin dini hassasiyeti olan kesimler tarafından da gönül rahatlığı ile dinlenilmesine ve sonuç olarak geniş muhafazakâr kesimler arasında da yayılmasına neden olmuştur. Suudi Arabistan'da muteber olan İslamweb.net fetva sitesine şeyle dinlemenin caiz olup olmadığı yönünde sorulan soruya verilen cevapta bu tür müziklerin içeriği meşru olmak ve aşırı gazel içermemek kaydı ile caiz olduğu yönünde fetva verilmiştir (<https://fatwa.islamweb.net>).

Şeylelerin hızlı bir şekilde körfez Arapları arasında yayılmasının diğer bir nedeni de onların düğün gibi münasebetlerde bunları -dini hassasiyetlerini rencide etmeyecek bir surette- raks ve eğlence aracı olarak çalabilmeleridir. Bunun bir benzerini ülkemizde muhafazakâr çevrelerin düğünlerinde de görmekteyiz. Son yıllarda dindar çiftlerin kına, nişan, düğün ve sünnet merasimlerinde Lübnan kökenli İsveçli Mâhir Zeyn'in (Maher Zain) hareketli parçalarını eğlence maksatlı çaldıkları bilinmektedir.

Günümüz itibarıyla internet video paylaşım sitelerine konulmuş binlerce şeyle klipleri bulunmaktadır. Her gün yenileri eklendiği göz önünde bulundurulduğuna şeylelerin adedine dair kesin

bir sayı vermek kolay gözükmemektedir. Çoğunluğu günümüz Arap şairlerinin şiirlerinin seslendirilmesinden ibaret olan şeylelerin en çok tıklananlarına bakıldığında gazel (aşk) ve hamasi içerikli olduğu görülmektedir. Bu iki içerikten birincisinin kapalı topluma sahip körfez ülkelerinin sosyal yapısı ile ilgili olduğu anlaşılabilir. Ancak hamasi söylemlere sahip şeylelerin ise farklı bir açıklaması olmalıdır. Kanaatimizce bu tür coşkulu ve zaman zaman siyasi içeriğe de sahip şeyleler (<https://www.youtube.com>) 2010 yılından beri Ortadoğu'yu kasıp kavuran halk hareketlerinin körfez müziğine yansımış olması ihtimal dâhilindedir. Yaşadıkları ülkelerin totaliter siyasal yapısını eleştirme imkânı bulamayan gençlerin bu tür hamasi söylemlilerde kendi arzu ve emellerini bir şekilde tatmin ettikleri söylenebilir. Nitekim 2017 yılında düzenlenen bir sempozyumda Dr. Ziyâd Hammâm gençler arasında gittikçe yaygınlaşan şeylelerin kimi zaman şiddet ve aşırılık içerikli olabildiğine dikkat çekmiştir (<http://www.alwatan.com>).

SONUÇ

Körfez Araplarının geleneksel milli kimliklerini yansıtmaları bakımından önemli bir unsur olan şeyleler, en belirgin hususiyetleri olan sadelik ve hareketli temposu ile komşuları olan Türklerin özellikle muhafazakâr kesiminin müzik algısını da yakın gelecekte etkileyecek gibi görünmektedir. Bu etkinin şimdiden de tezahürlerini görmek mümkündür. Bazı ilahi ve ezgi türü parçalarda Arap şeylelerinden izlere rastlanmaktadır. Özellikle son yıllarda sosyal medya aracılığıyla Arapların hazırladığı konuşma, vaaz, belgesel ve ezgiler Türkçe altyazılı olarak muhafazakâr Türk gençleri arasında yayılmaktadır. Aynı şekilde Arap insanının da Türk dizilerinden oldukça etkilendiği müsellem bir gerçektir. Dolayısıyla bu etkileşime müsait oluşun kısa vadede “şeyle” türünü de Türk müziğine taşıyacak olması kanaatimizdir.

KAYNAKÇA

Memiş, S. (2016). “Tatil Yeri Seçiminde Etkili Olan Faktörler: Yerli Turistler Üzerine Bir Araştırma”, Kesit Akademi Dergisi 2/4: 212-226.

- Şen, Ü. (2016). “İnsan ve Toplum Ekseninde Müzik Estetiği Kavram”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 9/45 (Ağustos 2016: 1110-1120).
- Şenel, O. (2014). “Müziğin Evrenselliği Varsayımı ve Etnomüzikolojide Evrensel Arayışı”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 7/33: 872-889.
- Güleryüz, R. (2018). “Minimalist Müziğin Elektronik Müzik Üzerine Etkisi”. Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi 11/: 153-162.
- Gençal, B. (2012). Pomakların Sözlü Müzikal Geleneği Olan Pesna 'Nın Bulgaristan Ve Türkiye'deki Sosyolojik Konumu, KTÜ 1. Uluslararası Müzik Araştırmaları Sempozyumu “Müzik ve Kültürel Doku” Ekim Trabzon – Türkiye. (Edit: Abdullah Akat, Özlem Doğuş Varlı, F. Merve Eken Küçükaksoy).

İnternet Kaynakları

- <https://www.youtube.com/watch?v=pch99vv6WVM> Erişim tarihi: 03 Nisan 2019
- https://www.youtube.com/watch?v=J6T_9UYyaqk Erişim tarihi: 03 Nisan 2019
- <https://fatwa.islamweb.net/ar/fatwa/258466/> Erişim tarihi: 03 Nisan 2019
- <http://www.alriyadh.com/1741770> Erişim tarihi: 04 Nisan 2019
- <https://www.youtube.com/watch?v=jYbDtpLs-8> Erişim tarihi: 04 Nisan 2019
- http://www.alwatan.com.sa/Culture/News_Detail.aspx?ArticleID=294881&CategoryID=7 Erişim tarihi: 04 Nisan 2019
- https://www.youtube.com/watch?v=Dhs6iN_0aY4. Erişim tarihi: 04 Nisan 2019
- <https://www.almsal.com/post/341239> Erişim tarihi: 03 Nisan 2019
- https://www.youtube.com/watch?v=VT4ZbEqAk_c Erişim tarihi: 04 Nisan 2019
- <https://www.youtube.com/watch?v=n2i-g7UL-cc> Erişim tarihi: 04 Nisan 2019

- <https://www.youtube.com/watch?v=1WV7vRIdS0s> Erişim tarihi: 04 Nisan 2019
- https://www.youtube.com/watch?v=d_2aC8iWtfE Erişim tarihi: 04 Nisan 2019
- <http://www.alriyadh.com/1740418> Erişim tarihi: 04 Nisan 2019
- <https://www.youtube.com/watch?v=cYCPmgJ4RK4> Erişim tarihi: 04 Nisan 2019
- <https://www.youtube.com/watch?v=2vtffaPUoH0> Erişim tarihi: 04 Nisan 2019
- <https://www.youtube.com/watch?v=XauaWgPydUU> Erişim tarihi: 04 Nisan 2019
- <http://archive.ismmmo.org.tr/YAYINLAR/YASAM/46yasam.pdf> Erişim tarihi: 03 Nisan 2019
- <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/183240> Erişim tarihi: 03 Nisan 2019
- <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/275379> Erişim tarihi: 03 Nisan 2019
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/756/9661.pdf> Erişim tarihi: 03 Nisan 2019